

"ארבע מיתות בית דין" הינו ביטוי רווח ונפוץ בספרות התלמודית. אולם ככל שביטוי זה נפוץ כך הבנת משמעותו המעשית לרוב לוטה בערפל. יתירה מכך, במבט ראשון, עלול ביטוי זה להישמע לנו אכזרי ולא מתיישב על האוזן. "מדוע להוציא להורג אדם על עבירה מסוימת?" תמה הלומד. והאם זאת אומרת שכאשר בע"ה יחזרו לנהוג הכל על פי דין תורה, יופעל כאן עונש מוות על מחללי שבת?

אמנם, כאשר נביט על הנושא בפנימיותו ובכל פרטי ההלכות והנסיבות השונות לקיום דין זה, נבחין שהדברים אינם כה פשוטים והם דורשים לימוד ועיון, כפי שנציע להלן. ראשית, יש לדעת שהעבירות עליהן יש גזר דין מוות, הן רק העבירות החמורות ביותר, משום הצורך הברור למנוע מאנשים להגיע לחטאים חמורים. כך כותב הרמב"ם (מורה הנבוכים ג, מא):

מיתת בית דין תמצאה בעניינים הגדולים אם בהפסד אמונה או בחטא גדול - רצוני לומר בעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים וכל מה שמביא לזה; ובשבת - להיותו מקיים אמונת חידוש העולם; ובנביא השקר וזקן ממרה - לרב ההפסד הבא מהם; ומכה אביו ואמו ומקלל אביו ואמו - לרב העזות שיש בו והיותו מפסיד סדר הבית אשר הוא החלק הראשון מן המדינה. אבל בן סורר ומורה הוא בעבור מה שיגיע אליו מענינו מפני שהוא עתיד להרוג על כל פנים; וגונב נפש - מפני שהוא מביא אותו להריגה וכן הבא במחתרת אמנם הכניס עצמו להרוג - כמו שבארו ז"ל. ואלו השלשה - רצוני לומר בן סורר ומורה וגונב נפש ומכרו והבא במחתרת - בידוע שהם שופכי דמים בסוף. לא תמצא מיתת בית דין בדבר אחר אלא באלו הדברים הגדולים.

תחילה נפתח בביורור התנאים הנצרכים לקיום דין מיתה. כפי שנראה להלן, יתברר שיש מספר רב של תנאים, ואך ורק בהצטרפות כולם, יתבצע בפועל גזר דין מוות.

א. תנאי היסוד לקיום דין ארבע מיתות

1. עדים והתראה

צריך שיהיו שני עדים כשרים שראו שהאדם מתכוון לעבור על עבירה שמחייבת מיתת בית דין ושהם התרו בו (אמרו לו) שאם הוא יעשה את המעשה הוא יוצא להורג בסנהדרין. אם בכל זאת האדם המשיך ואמר שלא אכפת לו לעשות את העבירה, הוא יומת.

דין זה למדו חז"ל (סנהדרין מ' ע"א-ע"ב) מתוך דרשת הכתובים:

אמר עולא: מניין להתראה מן התורה? שנאמר ואיש אשר יקח... דבי חזקיה תנא: וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה - שהתרו בו, ועדיין הוא מזיד. דבי רבי ישמעאל תנא: המוצאים אתו מקושש עצים - שהתרו בו ועדיין הוא מקושש. דבי רבי תנא: על דבר אשר ענה - על עסקי דיבור.

דין זה נפסק כהלכה פשוטה ברמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב ה"א):

כיצד דנין דיני נפשות, כשיבואו עדים לבית דין ואומרים ראינו פלוני זה שעבר עבירה פלונית, אומרין להן מכירין אתם אותו התריתם בו, אם אמר אין אנו מכירין אותו או נסתפק לנו או שלא התרו בו הרי זה פטור.

בנוסף לכך שנדרשת התראה לעושה העבירה, יש להתרות בחוטא בצורה ברורה ומדויקת, כפי המובא בברייתא במסכת סנהדרין (פ' ע"ב):

חיבי מיתות שבתורה אין ממיתין אותן אלא בעדה ועדים והתראה, ועד שיודיעוהו שהוא חייב מיתת בית דין. רבי יהודה אומר: עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג.

וביתר פירוט מובאים הדברים ברמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב ה"ב):

כיצד מתרין בו אומרין לו פרוש או אל תעשה שזו עבירה היא וחייב אתה עליה מיתת בית דין או מלקות. אם פירש פטור, וכן אם שתק או הרכין בראשו פטור ואפילו אמר יודע אני פטור, עד שיתיר עצמו למיתה ויאמר על מנת כן אני עושה ואחר כך יהרג, וצריך שיעבור ויעשה תיכף להתראה בתוך כדי דיבור, אבל אחר כדי דבור צריך התראה אחרת.

כלומר, גם אדם שאמר שהוא יודע שהעבירה שהוא מתכנן לעבור הינה אסורה, עדיין לא חל עליו דין מיתה. רק אדם שאמר במפורש שלא אכפת לו למות, ומעוניין לעבור את העבירה, וממש באותו רגע עובר את העבירה - רק אז, מוציאים אותו להורג.

2. ערכאה שיפוטית

חלק מהדינים ניתנים לביצוע אך ורק בסנהדרין אשר בלשכת הגזית בתוך בית המקדש בירושלים, כמובא למשל במשנה (סנהדרין פ"א מ"ד) לגבי זקן ממרא: "אין ממיתין אותו לא בבית דין שבעירו... אלא מעלין אותו לבית דין הגדול שבירושלים".

ועוד יותר מכך, בשאר הארץ כל בתי הדין תלויים בקיום הסנהדרין בלשכת הגזית וכאשר היא אינה קיימת בלשכת הגזית, אין לשאר בתי הדין רשות לדון בדיני נפשות בכלל. רואים זאת בגמרא (עבודה זרה ח' ע"ב):

אמר רב נחמן בר יצחק... שלא דנו דיני נפשות. מאי טעמא? כיון דחזו דנפשי להו רוצחין ולא יכלי למידן, אמרו מוטב נגלי ממקום למקום כי היכי דלא ליחייבו, דכתיב ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא, מלמד שהמקום גורם. רש"י מבאר על כך:

כי היכי דלא ליחייבו - רוצחים קטלא דאין דנין דיני נפשות אפילו בסנהדרין קטנה שבכל עיר אלא בזמן שהיתה סנהדרין גדולה בישיבתה ובמקום המיוחד לה והוא לשכת הגזית.

כלומר, דין מוות יכול להתבצע רק בזמן שבית המקדש קיים, בבית הדין המיועד לכך. הרכב השיפוט ימנה עשרים ושלושה דיינים מוסמכים. "דיני נפשות, בעשרים ושלושה" (סנהדרין פ"א מ"ד).

שלא כמו בדיני ממונות ששם די בשלושה דיינים, כאן יש צורך בהרכב גדול של עשרים ושלושה דיינים, מפאת חומרת הנושא. דרישה זו באה להראות את כובד הראש והרצינות שנדרש לה בית הדין בבואו לדון בחיי אדם, ובכלל זה גם אדם שעבר עבירה. עניינה של התורה הוא שההליך של קבלת הכרעה על הוצאה להורג יתקבל על ידי החלטה של הרכב אנשים חכמים ונבונים בעלי שאר רוח ואופי מיוחד (רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ב ה"ז):

צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה. הרי הוא אומר: "אנשים חכמים ונבונים", הרי בעלי חכמה אמור. "וידועים לשבטיכם", אלו שרוח הבריות נוחה מהם. ובמה יהיו אהובים לבריות? בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות.

3. הדיון המשפטי

אחרי שראינו שהתנאים לקיום דין מוות הם ביסוס אשמה בצורה מוחלטת (עדים והתראה), וקיום ערכאה משפטית ברת תוקף (בזמן המקדש והרכב של עשרים ושלושה דיינים מוסמכים), עתה נראה מהם התנאים לקיום ההליך המשפטי שבסופו ייתכן גזר דין מוות.

א. לאחר שלב קבלת העדות בדרישה וחקירה, דורשים חז"ל (סנהדרין פ"ד מ"א) **לפתוח בדברי זכות** על הנאשם: "דיני ממונות פותחים בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות פותחין לזכות, ואין פותחין לחובה".

משמעות העניין היא, שלאחר שמיעת העדויות כל אחד מהדיינים משמיע את דעתו ביחס לאשמת הנידון. אחר הדיון תתקבל הכרעה על פי רוב. אולם, חז"ל בעומק הבחנתם, ירדו לסוף דעתו של אדם. יתכן שהדוברים הראשונים בבית הדין ישפיעו על שומעיהם יותר מאחרים, לכן ניתנת זכות הראשונים לטענת המזכים. אמנם, לבסוף ישמעו דעות כלל הדיינים, אך בדרך זו יש סיכוי טוב יותר שכל נקודת זכות תובא לפני הדיינים.

ב. העדפה נוספת לזכות הנאשם באה לידי ביטוי ביכולת של הדיין לחזור בו מעמדתו הראשונה. אם דעתו הייתה לחובה מותר לו לחזור בו, בעוד שאם דעתו הייתה ל**זכות**, אינו רשאי לחזור בו: "המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה" (שם). העדפה זו של טענות המזכים מראה בבירור את הנטייה למצוא בכל דרך זכות לטובת הנאשם.

ג. אחר שלמדנו, שלא ניתן לחזור מטענות המזכות את הנאשם, חז"ל (שם מ"ב) מוסיפים הנחיה נוספת, והיא מתן **זכות הדיבור תחילה** לדיינים הצעירים יותר: "דיני הטומאות והטהרות מתחילין מן הגדול, דיני נפשות מתחילין מן הצד".

המשנה מלמדת שבדיני נפשות יש לשמוע תחילה את הדיינים הצעירים. מטרת העניין היא שאם הצעירים יחייבו את הנאשם, ואחר כך ישמעו דעה המזכה, יתכן שדעתם תשתנה בעקבות דברי הדיינים המבוגרים. אך אם הצעירים יזכו ואחר כך ישמעו דעה המחייבת, גם אם ירצו לחזור בהם בהשפעת דברי המבוגרים - אסור יהיה להם לעשות זאת.¹

ד. לאחר שראינו שנותנים העדפה לדורשי הזכות, עתה נראה שברוח זו מאפשרים חז"ל (שם פ"ה מ"ד) לתלמידי חכמים נבחרים, שהיו יושבים בבית הדין, **להתערב בדיון** ולהשמיע טענה שלא נאמרה על ידי הדיינים. זכות זו ניתנת אך ורק אם ההתערבות היא כדי לזכות את הנאשם: "אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד זכות, מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהן".

ראינו שבמקרים חמורים כגזר דין מוות, חז"ל מוצאים לנכון לחרוג מכללי הדיון הרגילים שבהם רק לדיין מוסמך ניתנת רשות הדיבור, אלא זכות זו מוענקת גם לתלמידים היושבים

¹ "מן הצד - מן הקטנים, שמא יחייבנו הגדול ולא ירצו לחלוק על דבריו משום לא תענה על ריב". רש"י סנהדרין ל"ב ע"א.

באולם. לתלמידים אלו הנמצאים בשלבי הסמכתם לדיינות,² ניתנת זכות להשמיע את דעתם כדי להוסיף טיעון לזכות הנאשם.

ה. לקראת תום הדיון - אם רוב הדעות מזכות את הנאשם, יוכרע דינו לזכות באותו יום. אולם אם רוב הדעות מחייבות את הנאשם **ידחה הדיון ליום המחרת** (שם מ"ה):

אם מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין דינו למחר. היו מזדווגין זוגות זוגות וממעטיין במאכל ולא היו שותין יין כל היום ונושאים ונותנים כל הלילה ולמחרת משכימין ובאין לבית דין.

חז"ל מתארים את הלילה שבין הדיון הראשון לדיון השני למחרת. בלילה זה יושבים הדיינים ועוסקים בינם לבין עצמם בטענות השונות. למחרת, בדיון הנוסף, כל אחד מן הדיינים צריך להשמיע את דעתו. לכאורה, דין זה לא בהכרח פועל לטובת הנאשם. אך חז"ל בהמשך אותה משנה מבהירים:

המזכה אומר אני מזכה ומזכה אני במקומי והמחייב אומר אני מחייב ומחייב אני במקומי. המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה.

ניתן להבין מכאן, שמטרת העיון הלילי בדיון המדובר נועדה לאפשר מציאת טענות המזכות את הנאשם, כדי להביאם בפני הדיינים המחייבים מתוך מחשבה שישקלו שנית את עמדתם. בכל אופן, טענות לחובת הנאשם, יהיו חסרות משמעות כלפי מי שכבר הביע דעתו לזכות.

ו. פועל יוצא מהוראתם של חז"ל "להלין את הדין" אם יש דיינים המחייבים את הנאשם במיתה, הוא הדיון של רב כהנא (סנהדרין י"ז ע"א) שאם **כל הדיינים מחייבים מיתה אז הנאשם פטור**: "אמר רב כהנא, סנהדרין שראו כולן לחובה פוטרין אותו. מאי טעמא? כיון דגמירי הלנת דין למעבד ליה זכותא, והני תו לא חזו ליה".

הגמרא מבארת, שאם ביום הראשון לדיונים יש הסכמה בין כל הדיינים לחייב את הנאשם, ואיש מהם לא מצא זכות לטובת הנאשם, כנראה לא יהיה שום טעם בדיון לילי בנושא. אם כך, לא ניתן לקיים הליך הגון, וממילא פוטרין את הנאשם.³

² מתוך משנה ד בסנהדרין פרק ד, ניתן להבין מה היה תפקידם של התלמידים בבית הדין: "שלוש שורות של תלמידי חכמים יושבין לפניהם כל אחד ואחד מכיר את מקומו היו צריכין לסמוך סומכין מן הראשונה אחד מן השניה בא לו לראשונה ואחד מן השלישית בא לו לשניה ובוררין להן עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בשלישית ולא היה יושב במקומו של ראשון אלא יושב במקום הראוי לו". מכאן נראה שתלמידים אלו היו בתהליך הסמכה לדיינות.

³ המהר"ץ חיות מסביר: "בכל דבר יש צדדים לזכות על פי אופנים רחוקים להצילו מן עונש מות לאמור אולי לא היה אז שכלו ברור ובחסר דיעה הנה אין על פעולתו משפט מות וכדומה שאר התנצלות רחוקות

ז. הכרעת הדין אמורה לצאת לפועל לפי דעת רוב הדיינים. ואכן כדי לזכות נאשם די לנו בשנים עשר מזכים שהם רוב של עשרים ושלושה. אך כדי לחייב בדיני נפשות נדרש רוב של שלושה דיינים, כלומר שלפחות שלושה עשר יחייבו ועשרה יזכו. חז"ל (סנהדרין פ"א מ"ו) למדו דין זה מדיוק הפסוקים: "לא תהיה הטייתך לטובה כהטייתך לרעה: הטייתך לטובה על פי אחד, הטייתך לרעה על פי שניים".

קיימת דרישה מחמירה כדי להגיע למצב של גזר דין המחייב מיתה, וסברת העניין פשוטה. זיכוי הוא הליך משפטי רגיל ולכן די ברוב רגיל (גם חיוב של ממונות הוא הליך רגיל). אך גזר דין מוות, הוא בלתי הפיך וחמור במיוחד, לכן נדרשת החלטה נחרצת וברורה שלא תישען על קולו של דיין אחד.

ח. גם לאחר שנפלה הכרעה על גזר דין מוות, עדיין ישנה אפשרות לדון בענין מחדש. חז"ל (שם פ"ו מ"א) מלמדים אותנו שאם עד זמן ביצוע גזר הדין, יבוא אדם וילמד זכות על הנאשם (יצג טענות וראיות שמזכות את הנאשם), יחזירו את הנאשם לבית הדין, ויבחנו מחדש את המקרה:

נגמר הדין... [אם] אומר אחד⁴ יש לי ללמד עליו זכות הלה מנין בסודרין והסוס רץ ומעמידו ואפילו הוא אומר יש לי ללמד על עצמי זכות מחזירין אותו אפילו ארבעה וחמשה פעמים ובלבד שיש ממש בדבריו מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו יוצא ליסקל וכרוז יוצא לפניו איש פלוני בן פלוני יוצא ליסקל על שעבר עבירה פלונית ופלוני ופלוני עדיו כל מי שידוע לו זכות יבא וילמד עליו.

מדין זה ניתן ללמוד עד כמה מערכת המשפט היהודי עושה מאמץ רב לאפשר לאדם שנידון למוות למצות כל הזדמנות לזכות את עצמו, בין אם על ידי אחרים ובין אם על ידי עצמו.

ב. ההשקפה העומדת מאחורי התנאים

עד כה ראינו שעל פי ההלכה, כדי שבסופו של תהליך יגזר גזר דין מוות, צריכים להתקיים תנאים רבים. מתוך מבטו כולל על הלכות אלו, ניתן לחוש שמגמת התורה היא להפוך את גזר דין המוות, לנדיר ביותר. עקרון זה בא לידי ביטוי במשנה (מכות פ"א מ"ו):

וכן ראינו היום בצרפת ובריטאניה שנותנין לכל פושע ומורד ורוצח סגור לטעון עבורו ולהשתדל בהצלתו אף אם עשה הרעה היותר גדולה ובשאר המקומות נהוג כי השופטים המה המליצים החופשים אחר זכות וכיון דב"ד זה ראו מיד לחובה ולא נודע להם שום זכות על צד היותר רחוק א"כ מוכח דבית דין זה אין בקיאים ואין דינם דין או דהחליטו המשפט במהירות בלי עיון ובלו ביקור ובחינה היטב".
⁴ רוב ככל המפרשים ביארו את הביטוי "אומר אחד - בבית דין", משמע שהכוונה לכל אדם בעולם, אולם יש הגורסים ברש"י עם האות מ', "אומר אחד - מבית הדין", ומשמעות הדבר שרק לאחד הדיינים שמורה הזכות, לערער על פסק הדין. מתוך עיון בסיפא של המשנה ובמקורות נוספים, נראה, שהגרסה "בבית דין" היא הנכונה, ואכמ"ל.

סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (שבע שנים, ברטנורא) - נקראת **חובלנית**. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין - לא נהרג אדם מעולם.

משנה זו מתבארת יפה לאור עיונו לעיל. שכן, מתוך מבט כולל על הדרישות שמציבה התורה, קשה לראות כיצד אפשר להגיע למקרה שיתקיים גזר דין מוות.

די אם נשוב לתנאי הראשון שפתחנו בו, שם נדרשת עדות מפורשת שהתרו בחוטא בצורה ברורה, שאם יעשה את העבירה הוא יהיה חייב מיתה. וכי איזה אדם ימשיך בעשיית עבירה כזו, כשהוא יודע ששני אנשים רואים אותו, ושהוא עתיד לקבל עונש מוות?⁵

בנוסף גם שאר הפרמטרים שהוזכרו לעיל מקשים מאוד על האפשרות להגעה לגזר דין מוות. שכן נראה שבית הדין עושה כל השתדלות אפשרית שלא להגיע לגזר דין מוות, ומחפשים כל דבר אפשרי שיזכה את האדם.

נשוב למשנתנו - יש בה שלוש דעות: תנא קמא סבור שבית דין שהוציאו להורג פעם בשבע שנים נקראת חבלנית, רבי אלעזר בן עזריה סבור שאפילו פעם בשבעים שנה היא חבלנית, והגדילו לטעון רבי טרפון ורבי עקיבא שלדעתם, לעולם לא היה צריך להיות גזר דין מוות. נראה שביסוד המחלוקת עד כמה הפך גזר דין מוות לנדיר.

שיטתו של רבי עקיבא כל כך קיצונית עד שהגיב עליה רבן שמעון בן גמליאל ואמר: "אף הן מרבין שופכי דמים בישראל". כלומר, גישת של רבי עקיבא ורבי טרפון להפוך את גזר דין מיתה ל"דרוש וקבל שכר", היתה נראית מוגזמת בעיני רבן שמעון בן גמליאל, שחשש להעדר הרתעה, שיגרום לנזק לכלל החברה.

מכל מקום, אף רבן שמעון בן גמליאל לא חלק על כך שגזר דין מוות היה נדיר ביותר, אלא הוא טען שאמנם, מדובר בעניין נדיר אך נצרך.⁶

ג. ביצוע גזר הדין

רגע לפני

בבואנו לעיין בדברי חז"ל (סנהדרין פ"ו מ"ב) המתארים את ביצוע גזר הדין, נראה שגם לאחר שהדין נחתם משאירים פתח של תקווה לנאשם:

⁵ כפי שראינו ברמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב ה"ב) שגם כאשר אמר יודע אני שעבירה זו אסורה ובכל זאת עבר על העבירה, עדיין לא ניתן לחייבו מיתה, עד שיאמר החוטא "על מנת כן אני עושה". ובנוסף המעשה צריך להיות תכף להתראה, משמע שאם יחלוף זמן בין ההתראה למעשה הוא גם פטור.

⁶ ניתן כמובן, להקשות על כל הלך החשיבה הנ"ל, שהוא עלול לגרום לפושעים ורוצחים להתחמק מעונש. ידיעה זו יכלה אולי לגרום לעבריינים תחושה של לית דין ולית דיין. מענה לקושי זה ניתן למצוא בדברי הרמב"ם (הלכות מלכים ומלחמות פ"ג ה"י): "כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה אפילו בעד אחד... יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם". כלומר, לפי הרמב"ם המערכת המשפטית מקבלת מענה משלים על ידי שלטון המלך.

היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות, אומרים לו התודה, שכן דרך המומתין מתודין, **שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא**.

כלומר, בית הדין עושה כל מאמץ אפשרי שגם לאחר שכבר נגזר עליו מיתה, לפחות שיזכה לחלק לעולם הבא. מסביר הברטנורא על משנה זו:

עולם הבא האמור כאן הוא העולם הבא אחר תחיית המתים, שעתידים לחיות ולעמוד בגופם ובנפשם חיים נצחיים... ומפני שאין כל ישראל שוין בו, אלא הגדול לפי גדלו והקטן לפני קטנו, משום הכי קתני יש להם חלק.

כלומר, כשם שלכל אדם בסופו של דבר יהיה חלק לחיי עולם הבא לפי זכותו, כך נשמרת זכות זו גם לאדם שהוצא להורג. נראה שחז"ל מדגישים שהליך ההוצאה להורג אינו סופי, ושיש מובן מסויים של חיים לאחר המיתה.

עוד מספרים לנו חז"ל⁷ שהיו משקים את הנענשים בקורט של לבונה בכוס של יין כדי שלא יהיו לחוצים ודואגים בזמן ביצוע הדין ויסבלו פחות. הנה רואים אנו עד כמה לקחו חז"ל ברצינות את מעשה ההוצאה להורג, ועד כמה עשו מאמץ להקל על הנהרג עד כמה שאפשר. בנוסף, ר' מאיר אומר (סנהדרין פ"ו מ"ה) שצער האדם מצער את ה' :

אמר ר' מאיר בשעה שאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי קלני מזרועי. אם כן המקום מצטער על דמן של רשעים.

נראה, כי כל הגישה לעניין ההוצאה להורג נעשית בעצבות על כך שנוצר צורך לקחת חיים מאדם, רשע ככל שיהיה. אכן הדבר שהיה צריך להיעשות נעשה, אך בעצם כך שבעולמנו יש מקרים כאלו, רואים זאת באור שלילי ועושים זאת בצער רב.

ביצוע גזר הדין

סקילה - עונש זה אינו מבוצע על ידי סקילה המונית, כפי שאולי ניתן לחשוב מתוך פשט המילה. אלא מדובר בעונש מהיר המבוצע על ידי העדים שראו את המעשה החמור, בנוכחות פסיבית של קהל.⁸ לפי חז"ל הנאשם מופל ממקום גבוה ונהרג לרוב מנפילה זו. אם הנאשם לא מת מיד, מפילים עליו אבן גדולה על ידי אחד העדים. אם גם לאחר שלב זה הנאשם לא מת, אז ורק אז, יד העם מעורבת בהריגתו על ידי השלכת אבנים על הנאשם. מכל מקום, הגמרא מעידה שמעולם לא הוצרכו לכך.⁹ מכאן נראה, שגם בדרך ההוצאה

⁷ סנהדרין מ"ג ע"א, על פי רש"י והמאירי שם.

⁸ "יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה" (דברים יז, ז).

⁹ סנהדרין מ"ה ע"ב: "ואם לאו רגימתו כו': והתניא מעולם לא שנה בה אדם".

להורג, עשו חז"ל כל מאמץ, שתהיה מיתה מהירה, ולא חלילה סקילה המונית. עוד דאגו חז"ל שגובה דחיפת האדם יהיה מצד אחד מספיק גבוה שהנאשם ימות מיד, ומאידך לא גבוה מידי כדי שלא תינזק הגופה ויגרם בזיון מיותר.¹⁰

שריפה - עונש השריפה, אינו השלכת אדם לתוך שרפה גדולה, שכן מוות כזה הינו ביזיון לנהרג והוא מייסר לחינם את הנאשם. די לנו להתרשם מהתיאורים שיש בדברי חז"ל על דרכם של הרומאים, שהתעללו כך ביהודים.¹¹ גזר דין שרפה של התורה נעשה בצורה אחרת, מכניסים לפיו ברזל רותח, והנאשם מת מיד. בדרך זו אין יסורים מיותרים, והיא אינה מבזה ומנוולת את גופו של הנהרג.¹²

הרג - עונש ההרג היה בכך שהיו עורפים את צוואר החוטא. עונש זה היה נפוץ בכל העולם, לכן רבי יהודה אומר שיש לשנות מעט, כדי לא ללכת בחוקות הגויים. הצעתו של רבי יהודה נשללה על ידי חכמים, שאף על פי שאמר דברי טעם שלא ללכת בחוקות הגויים, השינוי שהציע היה עלול להסב צער וייסורים לנהרג, ולכן העדיפו חכמים להשאיר את דרך ההריגה המקובלת, כדי לא לצער יותר מידי את הנהרג.¹³ סברת חכמים נובעת מלימוד הפסוק "וואהבת לרעך כמוך, ברור לו מיתה יפה",¹⁴ כלומר, עשה מאמץ להפחית את סבלו של הנהרג.

חנק - מיתת חנק אינה מוזכרת בתורה אך היא נמסרה כהלכה למשה מסיני. הגמרא (סנהדרין נ"ג ע"א) מגיעה למסקנה שכל חטא שדינו מוות ולא מצויין סוג העונש, אז הוא יומת בחנק. הסבר העניין הוא, שחנק היא המיתה הקלה ביותר, ואם התורה לא ציינה במפורש את סוג העונש, ברור להם לחז"ל שיש לבחור את המיתה הקלה ביותר. גם כאן רואים עד כמה התאמצו חז"ל, למעט בייסורים ולברור מיתה קלה.

אחר ביצוע גזר הדין

מובא בפרשת כי תצא (דברים כא, כב) הנחיה מה לעשות לאחר גזר דין מוות: "וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חֲטָא מְשֻׁפֵּט מָוֶת וְהוֹמַת וְתִלִּית אֹתוֹ עַל עֵץ".

¹⁰ סנהדרין מ"ה ע"א.
¹¹ ראו עבודה זרה י"ח ע"א שם מסופר על רבי חנינא בן תרדיון, אחד מעשרת הרוגי מלכות, שהוצא להורג בצורה מזעזעת: "הביאוהו וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה".

¹² חז"ל (סנהדרין נ"ב ע"א) למדו זאת בגזירה שווה מעדת קרח ומבני אהרון שבשניהם הגוף נשאר קיים לאחר השריפה: "שריפה מעדת קרח מה להלן שריפת נשמה וגוף קיים אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים רבי אלעזר אמר... מבני אהרן".

¹³ סנהדרין פ"ז מ"ג.

¹⁴ שם נ"ב ע"ב.

מפסוק זה נלמד, שלאחר ביצוע גזר הדין תולים את הגופה. נראה שמטרת התליה לאחר ההמתה, היא ליצור הרתעה כלפי החברה בכלל, שלא ילמדו ממעשיו הרעים של החוטא.¹⁵ לא נתברר בלשון הפסוק האם דין זה חל על כל עונשי המוות, או רק בעונש מסוים. על כך עונים חז"ל במשנה (סנהדרין פ"ו מ"ד), ר' אלעזר האומר שמדובר על כל עונשי הסקילה, וחכמים האומרים שמדובר רק בחלק מהנסקלים; עובד עבודה זרה והמגדף.

נמצאנו למדים שברוב מוחלט של מקרי ההוצאה להורג, מובא הנהרג ישירות לקבורה. במקרים החריגים בהם הנאשם הורשע בעוון חמור מאוד, לאחר ההוצאה להורג ישנה גם תליה. אולם גם במקרים אלה, הכתוב (דברים כא, כג) דורש: "לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי". כלומר, גם כאשר היה הכרח לבצע לאחר גזר דין המוות תליה, מחייבת התורה להוריד את המת עד השקיעה. חובה זו מפורשת בכתוב, ואי קיומה הוא לאו מפורש. בנוסף דורשת התורה, שמיד לאחר הורדת הגופה היא תיקבר בו ביום.¹⁶

נציין, שהגויים בכלל, והרומאים בפרט, היו תולים את המוצאים להורג ומשאירים את גופת הנדון להתנוול ולהתבזות לעיני כל. תורת ישראל דורשת שאנו ננהג בכבוד בכל הרוג שהוא. לכן אין לתלותו יותר ליותר מיום, ואף אם נתלה סמוך לשקיעה, די בכך ויורידוהו לקבורה, כמובא בגמרא (סנהדרין מ"ו ע"ב): "משהין אותו עד סמוך לשקיעת החמה וגומרין את דינו וממיתין אותו ואחר כך תולין אותו". וכך פוסק הרמב"ם (הלכות סנהדרין פט"ו ה"ז):

כיצד מצות הנתלין אחר שסוקלין ... ותולהו סמוך לשקיעת החמה ומתירין אותו מייד ואם לן עוברין עליו בלא תעשה שנאמר לא תלין נבלתו על העץ.

התורה מנמקת את סיבת כיבוד החוטא: "קללת אלוקים תלוי". כלומר, גם החוטא החמור ביותר, יש בו צלם אלוקים. ומוסיף על כך רבי מאיר (סנהדרין מ"ו ע"ב) כי ביזיון האדם דומה לביזיון הקב"ה:

אומר רבי מאיר: משלו משל למה הדבר דומה? לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחד מינוהו מלך ואחד יצא לליסטיות. צוה המלך ותלאוהו. כל הרואה אותו אומר: המלך תלוי! צוה המלך והורידוהו.

¹⁵ "דין התליה כדי להגביה הנידון ולפרסמו לעין כל, גם בראותם עסק זקיפת העץ וקשירת הנידון עליו תכנס יראה ופחד בלבם" (ספר החינוך מצוה תקלה).

¹⁶ ובנוסף לכך קוברים גם בארבע אמותיו את העץ שתלו אותו עליו על מנת שלא יישאר העץ לעיני כל ויגידו זה העץ אשר פלוני נתלה ויתבזה שמו של המוצא להורג. וכך גם עם כלי השימוש בעת ההוצאה להורג (סנהדרין מ"ה ע"ב).

כלומר, אכן עושים את המעשה הסימבולי של התלייה על מנת להביע את ההתרחקות מאדם שמבזה את שמו של ה', אך מצד שני זה נמשך דקות ספורות מתוך הכבוד לאדם הנברא בצלם אלוקים.

אך על אף הדאגה לכבוד ההרוג, ומניעת הניוול והביזיון, עדיין חומרת העבירה באה לידי ביטוי בכך שהמומתים על ידי בית דין, נקברו בחלקה נפרדת של בית העלמין. וכך מובא במשנה (סנהדרין פ"ו מ"ה): "שני בתי קברות היו מתוקנין לבית דין, אחד לנהרגין ולנחנקין ואחד לנסקלין ולנשרפין".

למדנו, שהתורה שומרת על המתח העדין בין הוקעת החוטא ומעשיו ובין הדאגה לכבודו לאחר המיתה שלא יתנוול.

ד. עונש מוות - לשם מה?

לפני שניגש למצוא פתרון למטרת עונש המוות, יש לעיין במהות הענישה ומטרתה ככלל. מצאנו בעיון במקורות שמטרות הענישה הם: הרתעת האדם החוטא,¹⁷ הרתעת אחרים,¹⁸ שיקום וחינוך,¹⁹ כפרה,²⁰ הגנה על הציבור.²¹ יש הרואים בענישה גם כסוג של "נקמה" בעבריים, אך נראה שלגישה זו אין מקור ביהדות, שכן "אין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם".²²

נשוב לענייננו, ונראה כיצד המטרות הנ"ל מתיישבות עם ענישה על ידי מוות. הרתעה, ללא ספק, נוצרת מענישה כה חמורה. ודאי שאדם שמעלה על דעתו לפשוע, הידיעה מה צפוי לו בכוחה למנוע את הפשע, כמו כן, הריגתו תייצר הרתעה כלפי כלל הציבור. "שאיילולי יראת המשפט יהרגו בני אדם זה את זה".²³ מעבר להרתעה נקודתית הבאה למנוע פשע, יש בענישה זו גם הבט חינוכי. "שידעו האינשי חומר האיסורים אלו ולא יעברו על זה".²⁴

¹⁷ מורה הנבוכים ג, מא.

¹⁸ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ב ה"ה.

¹⁹ רש"י הירש, שמות כא, ב.

²⁰ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ו ה"ד.

²¹ רמב"ן דברים כא, יח.

²² רמב"ם הלכות שבת פ"ב ה"ג.

²³ ספר החינוך, מצוה מז. אמנם דברי החינוך מוסבים על עונש החנק, אולם כוחם יפה לכלל עונשי המוות.

²⁴ שו"ת אגרות משה (חושן משפט ב, סח). תשובה זו נשלחה בפורים תשמ"א, כמענה לפנייתו של מושל ניו יורק אל הרב משה פיינשטיין לחוות דעתו בהקשר לתנועה לביטול עונש המוות בארצות הברית. השואל ביקש להבין את מטרת עונש מוות ביהדות. עוד יש לציין שאחר שהרב הסביר את מטרת עונש המוות, הוא הוסיף: "ומצד שני, יש הדגשה על חשיבותו של כל נפש". כלומר, עונש המוות שבתורה נועד לביטוי עקרוני של חומרת האיסור על אף שידוע לנו שברוב המקרים הוא לא יבוצע בפועל. אך הבנת חומרת העוון יחלחל ללב הציבור וממילא יחשוש הציבור לחטוא בחטא שהינו כה חמור במהות.

מימד נוסף בענישה הוא **כפרה**, הן לחוטא עצמו, והן לקהל ממנו יצא החוטא. דבר זה נלמד מדברי הכתוב (במדבר כה, יג) על מעשהו של פנחס: "אֲשֶׁר קָנָא לְאֱלֹהֵיוּ וַיִּכְפֹּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וכן תמה המדרש תנחומא "וכי קרבן הקריב שנאמר בו כפרה? אלא ללמדך שכל השופך דמן של רשעים כאלו הקריב קרבן". הטעם האחרון שצינו לעיל, **להגן על החברה** מפני הרוע שבמעשה הנידון למוות. רעיון זה הובא בדברי רס"ג (אמונות ודעות ד, ב) בדרך משל: "כמו שנראה לאדם עצמו שכריתת מקצת אבריו אם ניזוקו ברעל או במחלה טובה היא לו להציל שאר גופו, כך נראה למין האדם שהריגת מי שהושחת מהם והשחית בארץ, דבר נכון כדי להציל שאר בני אדם".

עד עתה הראינו כיצד גזר דין מוות, עולה בקנה אחד עם מטרות הענישה המקובלות הן בעולם ולהבדיל גם בתורתנו הקדושה. אולם ברצוני להעיר נקודה נוספת, שלא ניתן להתעלם ממנה. והיא היחס אל המוות בכלל, ומתוך זה הבנה ראויה לגזר דין מיתה.

היהדות אמנם מכירה בערכם של החיים, ופיקוח נפש דוחה כמעט את כל התורה, אבל נקודת המבט שלה שונה לחלוטין. על פי היהדות, **החיים בעולם הזה הם פרוזדור המוביל לעולם הבא**, שהוא מקום החיים הנצחיים והשכר האמיתי. לאור זאת מובן שהאדם לא בא לעולם הזה סתם כדי לבלות כמה עשרות שנים, אלא כדי למלא את תפקידו וייעודו שלשמש נברא.

איננו יודעים מה חמור כל כך בדברים כמו הדלקת אש בשבת, משכב זכור או עבירות אחרות, אבל זה משום שאיננו רואים את התמונה המלאה. בראייתנו המוגבלת, רצח הוא דבר נורא וחילול שבת הוא דבר של מה בכך, אבל אילו היינו רואים את התמונה המלאה מנקודת מבט אלוקית, היינו מבינים את הנימוקים שמאחורי ההלכה, ומדוע לא רק רוצח ראוי לעונש מוות.²⁵

כלומר, אדם שאינו מתפקד כראוי במשימתו בעולם, מסיים בכך את ימיו בעולם הזה ושב לבוראו.

ו. האם יחזור עונש המוות בעתיד?

פתחנו את עיוננו במאמר זה, בשאלות המתעוררות מעקרון הפעלת גזר דין מוות, בדיני התורה. הראנו שתנאי הסף להיתכנות גזר דין מוות הם רבים ומורכבים, עד כדי כך שהסיכוי להוצאה לפועל של גזר דין זה הוא אפסי. אחר כך הראינו מפרטי הדינים, שגם כאשר ישנו גזר דין מוות, עושה התורה כל מאמץ לצמצם את הסבל ולמנוע ביזיון. ממילא,

²⁵ הרב ד"ר משה רט, 'עונשי מוות ביהדות', אתר "כיפה".

כאשר אנו מנסים לתאר לעצמנו, כיצד יראה עולם המשפט היהודי כאשר תחזור עטרה ליושנה "ואשיבה שופטייך כראשונה", עולה השאלה מה יהיה מקומם של עונשי המוות במערכת זו.

בראשית עיוננו, עמדנו על כך שאחד התנאים הבסיסיים לקיום גזר דין מוות, הוא קיום סנהדרין, בלשכת הגזית כאשר בית המקדש קיים. ברור שיש כאן תנאי סף חשוב שבלעדיו לא יתקיים שום דיון משפטי העוסק בדיני נפשות. טענתנו היא שיש בתנאי זה עוד יותר מכך. נסביר, מציאות של מקדש, מלכות יהודית ובתקוה גם השראת שכינה, הם אלה שיוצרים מציאות רוחנית שונה ממה שיש במציאות של חורבן וגלות.

אמנם, זכינו בדורנו לראות בעינינו את שיבת ה' לציון, רואים אנו את התקדמות תהליכי הגאולה. אך ברור לכל מי שצופה בעין חודרת אל המציאות, שתהליכים אלו, מתקדמים "קמעא קמעא"²⁶ על כן, יש להניח שהדרך להשבת דיני נפשות למערכת בתי הדין הרבני עוד ארוכה ורבה. מציאות שבה בתי דין יהודיים דנים דיני נפשות, דורשת כיוון מלכות והשראת שכינה, ברמה גבוהה. לראיה אף בזמן קיום הבית השני, וקרוב לזמן חורבנו, כבר בטלו דיני נפשות. ומדוע שיבטלו דינים אלו? הרי יש מקדש ולשכת גזית! אלא על כורחנו גם התנאי הטכני של קיום פיזי של מקדש ולשכת גזית, אינו מספיק. נדרשת גם השראת שכינה. הדברים נלמדים מתוך הברייתא (סנהדרין מ"א ע"א): "ארבעים שנה קודם חורבן הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות. **שלא זנו דיני נפשות**". ומתוך דברי רב יהודה (ראש השנה ל"א ע"א): "עשר מסעות נסעה **שכינה**, מקראי. וכנגדן גלתה סנהדרין". כלומר, הימצאות מערכת משפטית העוסקת בדיני נפשות, תיתכן רק כאשר עם ישראל נמצא **בשלמות רוחנית**, או קרוב לכך. רעיון זה הובא בדבריו של הראי"ה זצ"ל (אגרות הראי"ה כ):

והנה **כדי למלא במעשה את השלטון הלאומי, צריכים שיהיו כחות האומה בתכלית השלמות**. אמנם למנעו לגמרי גם כן לא ייתכן, כי האופי הרוחני של האומה הוא ב"ה תמיד חי ודוד מלך ישראל חי וקיים. על כן זאת היא עצת ה' שהפליא עצה, הגדיל תושיה, **שכפי אותו המיעוט שכחות האומה מתמעטים, כן יהיה נגרע כח היכולת, ומניעת היכולת היא לנו לעדה על חפץ ד', ומניעת החפץ יש לה הרבה דרכים, לפעמים מניעה מעשית, כמו יראת המלכות וכיו"ב, ולפעמים מניעה רוחנית, שמהם היא גם כן המצוה שלא לאמר דבר שאינו נשמע, וכשישנן מניעות כאלה הננו מרוצים בזה, מפני שאנו מכירים שכך הוא רצון ההשגחה**

²⁶ נציין שהביטוי המדויק הוא קימאה על פי ירושלמי ברכות פ"א ה"א: "כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קימאה קימאה כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת".

העליונה בעתים האלה. ואך לזה הננו מוצאים בירושלמי שרשב"י שמח על נטילת הדינים בישראל²⁷ לשעתם משום דלית אנו חכים מידן.

כלומר, כדי להחיל מערכת משפט העוסקת בכלל תחומי החיים, ובכלל זה כופה על אזרחיה קיום תורה ומצוות, עם ישראל צריך להיות בדרגת שלימות רוחנית הראויה למדרגה זו. בשאלה הגדולה, כיצד צריך להתקדם אל עבר הקמת מערכת משפט יהודית, והמשך קידום גאולת ישראל, נציין את דברי הראי"ה (ערפילי טוהר לט) המאלפים אותנו בינה:

הצדיקים הטהורים - אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים צדק,
אינם קובלים על הכפירה אלא מוסיפים אמונה,
אינם קובלים על הבערות אלא מוסיפים חוכמה.

ונסיים בתפילתנו שתוקנה על ידי אנשי כנסת הגדולה ראשית הסנהדרין:

הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבְּרָאשׁוֹנָה וְיִוְעֲצֵינוּ כְּבִתְחִלָּה. וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ יְגוֹן וְאַנְחָה.
וּמְלֶךְ עֲלֵינוּ מְהֵרָה אֲתָה ה' לְבַדְּךָ בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. וְצַדִּיקֵנוּ בְּצַדִּיק וּבְמִשְׁפָּט.

²⁷ מדובר בדיני נפשות כמוזכר במסכת ע"ז ח' ע"ב: "אמר רב נחמן בר יצחק לא תימא דיני קנסות, אלא שלא דנו דיני נפשות".